

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

DĖL LIETUVIŲ PRETERITO *bùvo* KILMĖS

Kai kuriuose senosiuose tekstuose ir Zietelos šnektoje (Vidugiris, 1998, 100–103) lietuvių veiksmažodžio *būti* paradigmoje randame preteritą *bit(i)*. Kadangi atitinkamas formas *es biju* ‘aš buvau’, *tu biji* ‘tu buvai’ ir t. t. vartoja latviai, kamieną *bī⁻¹*, be abejonės, turėjo ir rytų baltų veiksmažodžio *būti* preteritas. Vadinasi, dabartinį preteritą *bùvo* reikia laikyti naujadaru. Dėl to mokslininkai apskritai sutinka², bet ne visiškai aišku, kaip jis atsirado. „Lietuvių *bùvo* laikytina vėlesniu analoginiu dariniu šalia *būti* pagal *žuvo* šalia *žūti* modelį arba tai yra taisyklinga preterito forma šalia prezento *būva*, *būva*“ (Zinkevičius, 1981, 110); maždaug ta pati mintis dėstoma Stango gramatikoje (Stang, 1966, 380–381).

Sinchroninės kalbotyros požiūriu abu minėti aiškinimai priimtini, bet lyginamoji gramatika, manau, leidžia eiti truputį toliau. Baltų veiksmažodžio *būti* pagrindinę šaknį galima rekonstruoti kaip ide. **bhū-* (**bhūH-*)³. Klausimai pirmiausia tokie: Kaip atsirado veiksmažodžio *būti* preteritas *bùvo*?⁴ Kaip galėjo išsirutulioti prezentas *būva*? Abu klausimai susiję.

Iš Bretkūno biblijos galima pacituoti tokį pavyzdį: *Tewas io ataiwjs biti buwens* (I Moz. 37, 1) ‘... buvo buvęs’. *biti buwens* aiškiai rodo vieną dalyką: *bi-* ir būtojo kartinio laiko veikiamasis dalyvis *buwens* egzistavo tuo pačiu laiku, taip pat abu vartojami ir Zietelos šnektoje. Neabejotina, kad nominatyvas *buwens* galėjo būti analizuojamas kaip šaknis *buw-* + dalyvio sufiksas *-ens*. Taip pat galėtume suponuoti, kad veiksmažodis *žūti* turėjo dalyvį *žuwens*, analizuojamą kaip *žuw-ens*. Iš to plaukia, kad preteritas *X = bùv-o* galėjo atsirasti pagal tokį modelį:

buw-ens (*bùvęs*) : *X = suk-ens* (*sùkęs*) : *sùko*

Preteritas *X = žuvo* atitinka tą pačią proporciją: *žuvęs – X = sùkęs : sùko*.

Prezentas *būva < būva*, ko gero, taip pat vėlesnis darinys. Kai kuriais atvejais prezentas su intarpu *n* buvo paveldėtas: šalia preterito *bùdo* randame prezentą *buñda*

¹ Preterito kamieno *bī⁻* šaltinis nėra visiškai aiškus, bet mūsų kontekste šita problema nelabai svarbi.

² Tik Puhvelas (1960, 58–59) manė, kad ide. šaknies **bhūA-* imperfektas **bh(u)wāt* yra lie. *bùvo* šaltinis, bet Cowgillas (1963, 268–269) paaiškino, kad tokia mintis nepriimtina: „*bùvo* is a specific Lithuanian creation according to an already existing Baltic pattern“ (269).

³ Daug medžiagos apie šitą šaknį ir jos paradigmą duoda Pokorny (1959, 146–150).

⁴ Tas pats klausimas tiktų ir *žuvo*: kaip atsirado veiksmažodžio *žūti* preteritas *žuvo*? Be to, pabrėžtina, kad veiksmažodžio *žūti* etimologija nėra deramai išaiškinta.

(Zinkevičius, 1981, 87). Dalyvio *buw-ens* (*būvęs*) pagrindu naujas prezentas $X = b\check{u}va < b\ddot{u}va < *bunva$ galėjo atsirasti pagal tokį modelį:

būvęs : $X = b\ddot{u}d\check{e}s$: *buñda*

Dabar reikia parodyti, kaip atsirado forma **buv-*.

Šaknies variantas *buv-*, kurį randame lytyje *buw-ens*, galėjo išsirutulioti tokiu būdu. Baltų ir slavų kalbos paveldėjo aoristinę šaknį **bū-* (ide. **bhū-* [**bhuH-*]). Būtojo kartinio laiko veikiamasis dalyvis (Zinkevičius, 1981, 149–151) turėjo sufiksą **-wos-/-us-*: galima spėti, kad paradigmoje kaitaliojosi **bū-wos-* ir **bū-us-*⁵, bet paskutinė forma buvo realizuojama kaip **buw-us-*. Atrodo, kad kaita **bū-wos-* : **buw-us-* buvo išlyginta. Slavai apibendrino lytį **būw-* (> *byvŭ*), o baltų kalbose randame daugiau lyties **buw-* pėdsakų. Pabrėžtina, kad prūsų kalbos veiksmažodis *buwinai*⁶ ir lietuvių *buvinėti* ‘vienur kitur pabūti, pagyventi’ (Trautmann, 1910, 316; Mažiulis, 1988, 168) leidžia rekonstruoti pagrindinę formą baltų *buw-in-*, kuri rodo šaknies variantą *buw-*.

Šitas iš dalyvio paradigmos atsiradęs šaknies variantas **buv-* sudaro lietuvių preterito *buvo* ir vėlesnio prezento *būva < būva < *bunva* pagrindą.

ÜBER DEN URSPRUNG DES LITAUISCHEN PRÄTERITUMS *buvo*

Zusammenfassung

Das litauische Präteritum *buvo* basiert auf der Wurzelform *buv-*, die im Paradigma des aktiven Präteritalpartizips **bū-wos-/-us-* aufgekommen ist: Die schwache Form **bū-us-* dieses Paradigmas wurde als **buv-us-* realisiert und führte zur Bildung einer Wurzelalternante **buv-*.

LITERATŪRA

Bammesberger A., 1974, The formation of the East Baltic stative verbs **stāw-ē-* and **dēw-ē-*, – Language, L, 687–695.

Cowgill W. C., 1963, (Rec.) J. Puhvel, Laryngeals and the Indo-European Verb, – Language, XXXIX, 248–270.

Mažiulis V., 1988, Prūsų kalbos etimologinis žodynas, I: A–H, Vilnius.

Pokorny J., 1959, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern und München.

Puhvel J., 1960, Laryngeals and the Indo-European Verb. University of California publications in linguistics, XXI, Berkeley, Los Angeles.

Stang Chr. S., 1966, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo etc.

Trautmann R., 1910, Die altpreußischen Sprachdenkmäler, Göttingen.

Vidugiris A., 1998, Zietelos šnektos žodynas, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1981, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, II, Vilnius.

⁵ Apie šitą dalyvį taip pat žr. mano straipsnį (Bammesberger, 1974).

⁶ Forma *buwinanti* (59, 8) turi būti skaitoma *buwinaiti*: *Jaūs Wijrai buwinanti prei ioūsans gennans* ‘Ir Menner wonet bey ewern Weibern’.